

EDEBİ METİNLERE YANSIYAN YÖNÜYLE OSMANLI TOPLUMUNDA HEDİYELEŞME

Sevda ÖNAL*

Özet : Kişisel ve toplumsal bir iletişim aracı olan hediye; şahıs, toplum ve zamana göre değişiklik gösterebilen, sosyo-ekonomik ve psikolojik açılımlarla incelenmesi gereken bir kavramdır. Hediyeleşmenin Osmanlı toplumundaki durumunu incelemek için kavramı birey, toplum ve yönetici ilişkileri açısından ele almak uygun olacaktır. Hediye vermek, bireyin kendisi için değerli insanları mutlu etme ve onlara karşı hislerini belirtmesinin en etkili yoludur. Toplumsal ilişkilerde özellikle tören kutlamaları, ritüeller ve geçiş merasimlerinde hediyeler, tören ve kutlamaların vazgeçilmez unsurlarındandır. İnsan hayatının önemli dönüm noktalarında yapılan geçiş merasimleri hediyeleşmelerin yoğun olduğu kutlamalardır. Bu törenlerden biri olan düğünler sırasında verilen hediyelerden başlık ve takı, klasik Türk edebiyatı metinlerinde yer almaktadır. Osmanlı yönetiminde, hediye, hediye sunan ile alan arasında iletişim sağlama, gücün, iktidarın ve ihtişamın gösterilmesi, farklı ülkelerin hanedanları ile yakınlaşma aracı olma ve devlete politik yararlar sağlama gibi pek çok amaca hizmet ettiği bilinmektedir. İncelenen metinler doğrultusunda Osmanlı toplumunda yaygın olarak sunulan hediyeler şu şekilde tasnif edilebilir: Kıyafetler, kumaşlar ve diğer tasarım eşyaları, binek hayvanları, değerli takılar ve taşlar, kokular ve kozmetik malzemeler, köleler, kitaplar, mefruşat malzemeleri, saatler vb.

Anahtar Kelimeler: Edebi metin, Osmanlı toplumu, hediyeleşme

Kişisel ve toplumsal bir iletişim aracı olan hediye; şahıs, toplum ve zamana göre değişiklik gösterebilen, sosyo-ekonomik ve psikolojik açılımlarla incelenmesi gereken bir kavramdır.

Arapça bir kelime olan *hediye* (*hediyeye*), “*sevgi veya saygı ifadesi olarak karşılıksız verilen şey, armağan*” anlamına gelmektedir (Ayverdi 2005: 1235). Kelimenin Türkçe ifadesi olan *armağan* ise, “*birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey, ödül, bir bilim adamının emek verdiği dalda onu anmak için hazırlanan bilimsel eser ve mecazi anlamda da bağış, ihsan anlamlarına gelmektedir*” (Akalın vd. 2005: 122).

Arapçada “*‘yol göstermek, doğru yola iletmek’ manasındaki hidayet (hüda, hedy) kökünden türeyen ‘hediye’ kelimesinin isim olarak kazandığı anlam yol göstermenin temelinde bulunan lütuf ve iyilikle yakından ilgilidir*” (Bardakoğlu 1998: 151).

Lütuf, iyilik, bağış, bahşiş, mükâfât, etkileme, teşvik, takdir vb. kavramlarla da ilişkilendirilebilecek hediye, çeşitli kelimelerle ifade edilir. Eşanlamlı kullanımı olan armağanın yanı sıra özellikle edebi eserlerde *tuhfe, in’âm, câize, belek, ihsân, lutf, kerem, cûd, atâ, himmet, bahâ, surre, bahşiş vb.*

* Arş.Gör. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD.

kelimeler ve *dest-i cûd*, *himmet-i bâlâ*, *lutf u ihsân* gibi tamlamalarla ifade edilir. Karşılıksız vermeye, *hediye etmek* denir. Bu çalışmada Osmanlı toplumunda bireysel ve toplumsal açıdan hediye etme geleneğinden söz edilecektir.

Hediyeleşmenin Osmanlı toplumundaki durumunu incelemek için kavramı birey, toplum ve yönetici ilişkileri açısından ele almak gerekmektedir. Bireysel ve toplumsal yönüyle, dönemin toplum hayatına ayna tutması bakımından divan ve mesnevilerle birlikte surname, sefaretname, seyahatname, hatırat vb. sosyal türlere dair yazılmış eserler de incelenerek konu geniş bir açımla değerlendirilmelidir. Kavramın kurumsal/diplomatik boyutu ise tarihî, siyasi ve sosyo-ekonomik incelemelerle farklı çalışma alanlarına konu teşkil etmektedir.

I. Bireysel İlişkilerde Hediye

Hediye vermek, bireyin değer verdiği insanları mutlu etme ve onlara karşı hislerini belirtmesinin en etkili yoludur. Bir mendilden, bir ülkeye kadar değişik biçimlerde ve büyüklüklerde çeşitlendirilebilen hediyelerin, sunan kişinin sosyo-ekonomik konumuna, kişisel zevk ve tercihlerine göre şekillendiği görülmektedir.

Bireyler arası sunulan yaygın hediye şekillerini belirlemek için başvurabileceğimiz en etkili kaynaklar edebî eserlerdir. Metnin soyut göstergelerinde şair/âşık, sevgilinin bakışı, gülümsemesi; hatta sokağın başında görünmesini bir bayram hediyesi sayar. Karşılığında, âşığın sevgiliye verebileceği en uygun hediyesi canıdır. Bununla birlikte her edebî eser, kendi soyut ve simgesel dünyasının yanı sıra somut ve gerçek olana dair ipuçlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Bu dikkatle yaklaşıldığında gündelik hayatın önemli bir iletişim aracı olan hediyeleşme konusunda edebî metinler, özellikle mesneviler, zengin malzemeler içermektedir.

Şeyhoğlu Mustafa'nın *Hurşid ü Ferahsâd* (Ayan 1979: 273) mesnevisinde, Hurşid'in Ferahsad'a bahşış olarak sunduğu hediyeler hem bireysel hem de toplumsal açıdan, 14. yy. Osmanlı insanının zevkleri, tercihleri ve dünyayı algılaması bakımından renkli örneklerle sahiptir. Bahşış olarak verilen bu hediyeler için ilk söylenebilecek şey; verilenin karşılıksız olarak sunulması, yani *hediye edilmesidir*.

Çanak u sînî vü tepsi vü şîşe
Kamu altun bakan kimdür gümişe

Dahı ol kızları kim çengilerdir
Gönül kapmakda gürbüz çengilerdir
(Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid ü Ferahsâd*: 3822-23)

Beyitlerde *bahşîş* adı altında altın ve gümüşten yapılan değerli eşyalarla birlikte, dönemin yaygın bir hediye çeşidi olan hizmetçi ve kölelerin de sunulduğu görülmektedir.

II. Toplumsal İlişkilerde Hediye

Toplumsal ilişkilerde özellikle tören veya kutlamalar, ritüeller ve geçiş merasimlerinde hediyeler, vazgeçilmez unsurlardandır. Hediye bu boyutuyla, bağış, ihsan, ödül kavramlarının yanı sıra, teşvik, takdir, yardımlaşma vb. anlamları da yüklenerek sosyal bir fonksiyon kazanır. Toplumsal açıdan kaydedilen gelişmelere göre zaman içinde farklılıklar gösterebilen hediyeler, veren kişiyle alan arasında bir ilişki oluşturmaktadır.

Marsel Mauss, hediyeleşmenin sosyolojik ve antropolojik kökenini incelediği eserinde, arkaik toplumlarda hediye verme zorunluluğunu iki nedene bağlar. “*Vermeyi reddetmek veya davet etmeyi ihmal etmek, almayı reddetmek gibi savaş ilanı demektir; bu, ittifakı ve birliği reddetmektir. Ayrıca hediye vermenin bir diğer nedeni de kişinin buna zorunlu olması ve alıcının, verici konumundaki kişiye ait her şey üzerinde bir tür mülkiyet hakkına sahip olmasıdır*” (Mauss 1995: 224-225).

Bu dikkatle incelendiğinde, toplumsal bir olgu olarak Osmanlı kültüründe hediye alış-verişinin mutlak güç/otorite (yöneten) ile yönetilen arasında aslında gizli bir iletişim aracı olduğu görülmektedir. Sanat çevreleri açısından incelendiğinde, yöneticinin gücünü ve takdirini, sanatçının yetenek ve bağlılığını ispatlama durumunda olduğu bu ilişkide bahsedilen/sunulan hediyeler dönemin sosyo-kültürel kabulleri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. “*Seçilen hediyelerin türlerini alıcının statüsünün yanında vericinin statüsü de belirler. Beylerbeyi ve sancakbeylerinin hediye paketleri özellikle gümüş sürahi, maşrapa, tepsi ve lüks kumaşları kapsarken, kazasker ve defterdar ilmiye mensuplarınınki genellikle kitap da ihtiva ederdi*” (Reindl-Kiel 2007: 106). Bu kitaplar çoğunlukla, tefsirler (özellikle, *Tefsîr-i Kadî*), *Şahnâme-i Firdevsi*, Nizamî'nin *Hamse*'si Sa'adî'nin *Gülistân*'ı ve *Bustân*'ı gibi eserlerden seçilirdi. (Reindl-Kiel 2007: 107).

Edebî çevreler söz konusu olduğunda, takdirin göstergesi olarak verilen caize ve ihsanlar üç kategoride ele alınabilir. Bu hediyeler; “*atiyye (kuruş, akçe veya karşılığında verilen altın); mevki, mansıb, rütbe, nişân ve affa nâil olma şeklinde değerlendirilebilir*” (Dadaş 2002: 748-757). Saraya yakınlık, sanatçının yeteneği ve eserin değerinin belirleyici rol oynadığı bu hediyeleşmelerde, sanatçının yazdığı eser karşılığında almayı istediği hediyeği eserine yerleştirdiği durumlarla da karşılaşılır. Şair Antepî Aynî'nin, Sultan II. Mahmud'un tahta çıkmasını kutlamak amacıyla yazdığı tarih manzumesine uygun caize miktarını, yine şiiri vasıtasıyla teklif etmesi bu durumu örnekleyen bir tavidir (Arslan 2004: 236).

Bu târihe bin altun câ'ize flâyestedir Aynî
"Şeh-i Mahmûd-ı Adlî geydi tâcî basdı nev" sikke
(Antepli Aynî, Dîvân: T 4/ 2)

Sanatçı padişahların, bu gibi durumlarda farklı bir hassasiyet sergilediği, örneğin hattat padişahlardan bazılarının kendi yazılarıyla oluşturdukları eserlerden (Kur'an vs.) hediyeler verdikleri bilinmektedir. Örneğin, Sultan III. Ahmet, kendi hüsn-i hattıyla murakka Kur'an-ı Kerimler tahrir ederek bu çalışmalarını dönemin ünlü hattat ve şairlerini topladığı bir mecliste sergilemiş ve bazılarını aşağıda ismi zikredilen isimlere hediye etmiştir. Ünlü şairler Seyyid Vehbi ve Nedim'in tarihler söylediği bu "*Mesâhif-ı Şerîfeden birini ikrâmen Koca Mustafâ Hankâhî şeyhine hediye ve bir Mushaf-ı Şerîf dahi Hâfız Paşa Câmi'i imamı Veliyyüddin Efendi'ye bahş ü atıyye idüüb câmi-i mezbûrda dolâb-ı kütübe va'z olunmuştur*" (Habîb 1306: 94-95).

Bazı farklı durumlarda özellikle padişahların, kaftan veya şahsi eşyalarını hediye ettiği de bilinmektedir.

Şairler için, genellikle doğum, sünnet, tahta çıkma, bayram, nevrüz, ölüm vb. olaylar/durumlar bir eser oluşturma sebebidir. Bayramiye, ıydiye, cülusiye, bahariye, şitaiye, nevrüziye, temmuziye... vb. edebî türlerde görünüm kazanan bu iletişim sürecinde sanatı ile kimlik kazanan şairin emeğinin karşılığında takdir bekleyen bir tavır içerisinde olması kaçınılmazdır. Söz konusu edebî metinlerde övgü-hediye ilişkisi, kendi terminolojisini de beraberinde oluşturur.

Baki'nin bir bayram gününün coşkusunu dile getirdiği gazelinde "*ihşân*" olarak ifade edilen hediye, farklı manzumelerde; *himmət*, *bahşış*, *pîşkeş* kelimeleriyle de yer alır (Küçük 1994: 125).

Âşıka ihşân ise maksûd elünde dostum
Dest-bûsundur muhassal Bâkîye ihşân-ı îd
(Bâkî, Dîvân: G 39/7)

Bazı durumlarda, sanatçının kendisine bahşedilen bir ödülün teşekkürü mahiyetinde hediye eserler yazması, hatta koruyucusunun cömertlik boyutlarını eserinde dile getirmesi de söz konusu olmaktadır. Kasideleriyle bu iletişimi ustaca sağlayan Nefî, koruyucusunun takdir boyutlarını bir kasidesinde şu şekilde ifade eder (Akkuş 1993: 147):

Kerem ki sofre-keş-i dûdmân-ı himmetdir
Eder atıyye-i cûduyla kesb-i sâ mânî
(Nefî, Dîvân: K 31/34)

Sanatçı ve seçkinler arasındaki bu tarz hediyeleşmelerle birlikte toplumun farklı kesimlerindeki hediyeleşmeler de belli zaman ve kutlamalarda yoğunluk

kazanmaktadır. İnsan hayatının önemli dönüm noktalarında yapılan geçiş merasimleri hediyeleşmelerin yoğun olduğu kutlamalardır.

Bu geçiş merasimlerinden biri de düğünlerdir. Düğünler sırasında sunulan hediyeler aileye yeni katılan üyeyi kutlama, akrabalık ve yakınlık ilişkilerini güçlendirme amacı taşımaktadır. Bu törenlerde sunulan hediyelerden biri de eski bir Türk geleneği olan *kalın*dır. *Ailenin kuruluş ve geleceğini düzenleyen bir tür depozit* (Ögel 1982: 393) olarak tanımlanan *kalın*, eski Türklerden beri görülen bir uygulamadır. Ögel “Türkler’de Kalın ve Başlık” isimli yazısında, kız evinde kalan bu mal veya depozitin harcanmadığını ve uzun yıllar geçse de kaybolmadığını belirtmiştir. *Kalın*, erkek ailesinin “ailenin müşterek malı” olarak verdiği bir mal olarak görüldüğü için, Orta Asya Türklerinin çeşitli kesimlerini araştıranlar, bu durumun ailenin devamlılığını sağlayan bir uygulama olduğu görüşündedirler (Ögel 1982: 393).

Şeyhoğlu Mustafa’nın, *Şehname*’den aldığı motiflerle Türk kültür ve geleneğine ait unsurları birleştirmeye çalıştığı *Hurşid ü Ferahşad* mesnevisinde, *kalın* belirgin bir motif olarak karşımıza çıkar. Padişah için çok kıymetli olan kızının evlenmesi söz konusu olduğunda istediği kalın, maddi bir getiriden çok, kıza verilen değer ifadesi olarak önem kazanır (Ayan : 355).

Ahî hâlince erden kalın alur
Niçeme ol kızını yalın alur
(Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid ü Ferahşad*: 5988)

Padişahın isteği, Ferahşad’ın ülkesindeki *şeb-çerâğ*dir. Geceleri parlayan bu yakutun *kalın* olarak istenmesi, aslında birleştirilmek istenen güçlerin sembolleştirilmesidir. İstenen *kalın*, değeri maddi ölçülerle belirlenemeyen ancak kıza, saltanatına ve gücüne yakışır değerinde bir hediyedir. Saltanat, taht ve otoritelerin birleştirildiği bu evlilikte, kızına istediği kalının niteliği, şahın ifadeleriyle belirginlik kazanır:

Eger ister misem Hurşide kalın
Alaydum kem kişiden dünya malun

Bu yiğit hod bana kalın virüpdür
Çü düşmen şerrin üstümden irupdur
(Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid ü Ferahşad*: 5997-5998)

Evlilik öncesi gerçekleştirilen bu hediyeleşme türünde “*evlilik yoluyla birleşen ailelerin sosyo-ekonomik statülerinin simgelenmesi amaçlanmaktadır*” (Türkdoğan 1976: 315).

Düğün törenlerinde sunulan bir başka hediye çeşidi de takıdır. “*Evlenmenin çeşitli aşamalarında geline sunulan hediyeler de önemli bir âdet kümesini oluşturur. Özellikle kına gecesi ve nişan sırasında geline kayınpederi,*

kayınvalidesi, görümcesi ve oğlan evinin yakınları tarafından armağan edilen beşibiryerde, kremse, bilezik, yüzük, saat, vb. hediyelere takı denilmektedir” (Ömek 1995: 199). Türk kültürünün her döneminde var olan, bugün de yaşatılan bir gelenek olan takı, Fuzuli’nin *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde de yer alır.

Eserin “*Bu İbni Selâm’un Leylî visâline râğıb olduğudur ve Bu da’vâda subh-ı ümmîdi kâzib olduğudur*” isimli bölümde, İbni Selâm’ın Leyla ile evlenmek için gönderdiği hediyeler ayrıntılı olarak sıralanmıştır: (Doğan 2000: 319).

*Gönderdi nikâh için besî mâl
Şart etdügin etdi cümle irsâl*

*Min zerrîn-na’l-rahş-ı tâzi
Mısrî vü irâkî vü Hicâzi*

*Min câriye vü gulâm-ı zibâ
Pirâyeleri harîr ü dîbâ*

*Min nâka nebât-i kand yüklü
Nesrîn derilü benefşe tüglü*

*Min tabla abîr ü anber ü müşg
Yüz yük güher-i ter ü zer-i huşg*

*Esbâb-ı nikâh olup revâne
Kâbini kesildi nakd-i câna
(Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn: 1712-1717)*

İlk beş beyitte eski Türk gelenekleri ile 16. yy Osmanlı toplumunun gündelik hayatına dair ipuçları vardır. Mısır, Irak ve Hicaz cinsi bin altın nallı Arap atı, ipek ve atlas giyinmiş bin cariye ve yakışıklı hizmetçi, yaban gülü renkli, menekşe tüylü, şeker kamışı yüklü bin deve, bin tabla abir, amber ve misk, yüz yük saf inci ve som altın olarak gönderilen hediyeler 16. yy. toplum hayatını yansıtan ve dönem insanın zevk ve yaşantısı hakkında ipuçları sunan örneklerdir. Son beyitte bu hediyelere *mehir (mehr)* de eklenir. “*Türklerin İslâmiyet’i benimsemesinden önce hukuki bir kurum olarak varlığı bilinen kalın uygulaması, İslamiyet’in kabulünden sonra yerini mehre bırakmış, ancak kalın da bu isimle veya ‘başlık, ağırlık, namzetlik akçesi’ gibi adlar altında sosyal bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür*” (Aydın 2003: 389). Daha önce de belirtildiği gibi, *kalın, başlık, mehir* vb. uygulamalar toplum yaşantısında çok yönlü görevlere sahiptirler. “*Bu uygulamaların temelinde kadının aile içindeki statüsünü belirleme, boşanma veya kocasının ölmesi durumunda bir güvence olma özelliği yatmaktadır.*” (Türkdoğan 1976: 325).

Hediyelerin niteliklerinin yanı sıra, verildiği zamanlar da kültür ve geleneklerimizle ilgili bilgiler vermektedir. Şeyhoğlu Mustafa'nın, *Hurşid ü Feraşâd* mesnevisinde Hurşid'in eğitimiyle ilgilenen Pir muallim, vazifesini tamamlayınca kızın annesi Hitayi Hatun tarafından hediyelere boğulur. Öğretmene şükran ve saygının ifadesi olarak çeşitli hediyeler sunulması geleneği, bu şekliyle mesnevide yerini alır (Ayan: 156).

*Anası bildi kim Hurşid Banu
Okıdı tahsil itdi hoş kıvanu*

*Hazine açtılar ol dem buyurdu
Muallim Piri mâl ile doyurdu
(Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Feraşâd: 743-744)*

Bu süreçte yalnızca öğretmene değil, öğrenimini başarıyla tamamlayan öğrenciye ve öğretimde hizmeti geçenlere de hediyeler ihsan edildiği görülmektedir (Ayan: 156):

*Bağışladı kıza çok dürlü cevher
Buyurdu dââyâ ile hâdime zer
(Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid ü Feraşâd: 745)*

III. Devlet İlişkilerinde Hediyeleşme

Yöneticiler arasında hediyeleşme, gücün ve iktidarın bir göstergesi olarak belirgin bir şekilde yer almaktadır. Osmanlı kültüründe padişah, şehzadeler, saray görevlileri, kadın efendiler ile diğer harem mensuplarının hem kendi aralarında hem de yabancı ülkelerin yönetici, temsilci ve saray çevreleriyle hediyeleşmeleri başlı başına bir inceleme konusu oluşturmaktadır. Osmanlı yönetiminde hediye, hediye sunan ile alan arasında iletişim sağlama, gücün, iktidarın ve ihtişamın gösterilmesi, farklı ülkelerin hanedanları ile yakınlaşma aracı olma ve devlete politik yararlar sağlama gibi pek çok amaca hizmet ettiği bilinmektedir.

Özellikle saray düğünlerini anlatan metinler olması dolayısıyla surnamelerin, hediyeleri içeren bölümleri konuyla ilgili zengin malzeme barındırır. Surnamelerde, sünnet edilen çocuğa, geline, damada, ebeveynlere ve gelen davetlilere sunulan hediyeler ayrıntılı olarak belirtilir. *Âlî ve Nâbî Surnameleri*'nde hediyeye "pîşkeş", hediye vermeye de "pîşkeş çekmek" veya sadece "çekmek" tabiri kullanılır. *Nabî*'de ayrıca hediye vermek anlamında "ihdâ etmek" ifadesi de kullanılmaktadır (Arslan 1999: 159). Söz konusu metinlerde başta yöneticiler ile ülke içindeki seçkinler ve halk toplulukları olmak üzere, yabancı ülke temsilcileri ve elçilerin gönderdikleri hediyeler sıralanmıştır. "*Kitaplar, kumaşlar, giyecekler, mefruşat, kürkler, saatler, kokular, gulam ve keniz (köle)ler, koşumları zümriüt bezeli at ve at takımları ve*

daha birçok kıymetli hediye saray düğünlerinin hediyeleri arasında yer almaktadır” (Arslan 1999: 166-175). Osmanlıya gelen ya da Osmanlıdan giden hediyeler arasında, bunların dışında seccadeler, Acem halıları, elmaslar, yakutlar, altınlar, gerdanlıklar, filler vs. de yer almaktadır.

Bu tarz diplomatik hediyeleşmelerde, söz konusu hediyelerin, zamanlaması ve kalitesinin bir takım diplomatik yorumlara yol açtığı durumlar da görülmüştür: “İngiltere Kraliçesi’nin padişahın tahta çıkışı şerefine vereceği hediyelerin III. Mehmet ve Valide Sultan’a yollanmasındaki 4 yıllık gecikme İstanbul’daki elçilik için sıkıntı yaratmıştı. Elçi Barton, Venediklilerin verdiği muhteşem cülus hediyelerini hükûmetine bildirerek İngiliz hediyelerinin hemen yollanmasında ısrar etmişti” (Pierce 2002: 305). Saray erkânının, özellikle de harem halkının konumunun çok etkili olduğu bu tarz hediyeleşmelerde, hediyelerin çeşitlendiği, zenginlik ve zarafet bakımından farklı bir niteliğe büründüğü bilinmektedir: “1599’da Safiye Sultan’ın Elizabet’e gönderdiği mektuptan Elizabet tarafından Safiye Sultan’a bir araba hediye edildiğini, kendisinin de buna karşılık bir elbise, bir kuşak, iki büyük sim işlemeli hamam havlusu, üç mendil ve bir yakut ve incili taç yolladığını öğreniyoruz” (Pierce 2002: 305).

İlişkide bulunulan ülkelere gönderilen hediyelerin değeri 17. yy.’dan sonra artış göstermiştir. 1639’da Hint hükümdarı Hürrem Şah’ın İstanbul’a gelen elçisi, IV. Murat’a, o dönemin kuruş hesabıyla yüz elli bin kuruşluk bir mücevherli kemer ve fil kulağından yapıp gergedan postu kaplanmış bir kalkan sunmuştur. 1653’te IV. Mehmet tarafından Hint hükümdarı Cihan Şah’a gönderilen hediyeler arasında, zümrüt kabzalı bir hançer ve çok değerli bir at koşum takımı yer almaktadır. Bu arada Cihan Şah’ın elçisine de altı bin altın, bir kürk ve bir at verilmiştir. Saray çevresine ait hediyeleşmeler hem törenler hem de hediyelerin özellikleri açısından daha pek çok ilginç özellik barındırmaktadır: “Örneğin III. Mustafa’nın (1757-1774) kızı Şah Sultan’a gelen düğün hediyesi içinde elmas, zümrüt ve lâl bezeli bir çift pabucun kaydı vardır” (Tezcan 1999: 522). Bu hediyelerin gönderilme zamanı, nitelikleri ve içerdiği mesajlar açısından mektuplar önemli bir iletişim aracı olmuştur. Gönderilecek olan hediyelerin haber verilmesi, alınan hediyeler için teşekkür, tavsiye ve gerekli diğer bilgiler, gönderen ile alıcı arasında yazılan mektuplarda ayrıntılı olarak dile getirilmiştir.

Osmanlı toplum hayatındaki hediyelerin sunum ve niteliklerine dair bu tarz örnekler ve kaynaklar çeşitlendirilebilir. Buraya kadar yapılan incelemeler ışığında hediye ve hediyeleşme kültürü ile ilgili olarak şu tespitler ortaya konulabilir:

1. Hediye vermek, bireyin kendisi için değerli insanları mutlu etme ve onlara karşı hislerini ifade etmesinin en etkili yoludur. Hediye, ilkel topluluklardan büyük medeniyetlere kadar her zaman ve coğrafyada bağlı, ihsan, ödül

anlamlarının yanı sıra, teşvik, takdir, yardımlaşma vs. amaçlara da hizmet etmiştir.

2. Karşılıksız vermeye *hediye etmek* denir. Gerek karşılıksız gerekse karşılıklı olarak verilen hediyelerin yani hediyeleşmenin Osmanlı toplumundaki durumunu incelemek için kavramı birey, toplum ve yönetici ilişkileri açısından ele almak gerekmektedir.

3. Hediyelerin verildiği zamanlar, insan ve toplum hayatı için önemli olarak değerlendirilen zamanlardır. Bireyin doğumu, sünnet, düğün vb. geçiş merasimlerinin yanı sıra toplumsal olarak ramazan, bayram, nevrüz, padişahın tahta çıkışı vb. durumlar da hediyeleşme zamanlarıdır.

4. Bu dikkatle incelendiğinde toplumsal bir olgu olarak Osmanlı kültüründe hediye alış-verişi özellikle sanat çevrelerinde, mutlak güç, otorite (yöneten) ile yönetilen arasında gizli bir iletişim aracı olmuştur.

5. İnsan hayatının önemli dönüm noktalarında yapılan geçiş merasimleri de hediyeleşmelerin yoğun olduğu törenlerdir. Bu geçiş merasimlerinden biri olan düğünler sırasında sunulan hediyeler içinde eski bir Türk geleneği olan *kalımın* da yer almaktadır. Düğün törenlerinde sunulan bir başka hediye çeşidi de *takıdır*.

6. İncelenen metinler doğrultusunda Osmanlı toplumunda yaygın olarak sunulan hediyeler şu şekilde tasnif edilebilir: *Kıyafetler, kumaşlar ve diğer tasarım eşyaları, binek hayvanları, değerli takılar ve taşlar, kokular ve kozmetik malzemeler, gulam ve keniz (köle)ler, kitaplar, mefruşat malzemeleri, saatler vb.*

7. Saray mensuplarının, özellikle de harem halkının konumunun etkili olduğu hediyeleşmelerde hediyelerin çeşitlendiği, zenginlik ve zarafet bakımından farklı bir niteliğe bürünmüştür. Bu tarz hediyeleşmelerde, bir hediyein zamanlaması ve kalitesinin bir takım yorumlara sebep olduğu durumlar da görülmüştür.

Notlar

* *kremse*: Anadolu'nun bazı bölgelerinde kullanılan bir altın takı çeşidi. Kütahya yöresinde yarım beşibirlik olarak *kıremis* adıyla kullanılır. (Koşay 1944: 332-33), (Efe ve Barlas 1964: 19).

Abstract : Gift as a personal and social communication equipment is a notion that can change due to community and time. Additionally, it is a term that should be examined in terms of socio-economic and psychological perspectives. In order to examine the situation of the gift giving in the Ottoman society, it is vital to scrutinize the notion with regard to personal, social and institutional aspects. Gift giving is the best way for a person to make friends happy and to express one's own feelings.

Gifts are the main elements in the social relationships, particularly in formal celebrations, rituals and ceremonial parade review. Parades performed in the turning points of the human life are the celebrations in which gift giving is intensive. Wedding ceremony is one of these ceremonies and ornament and drahoma are well-known in the texts of Turkish classical literature. It is known that gifts are used to expose the communication between the person who gifts and who is gifted and to show the power and magnificence and to be the vehicle to contact with different countries' people and to provide political advantages for the benefit of the state and to fulfill other different aims. In the light of the texts studied up to now, gifts can be classified in the following form: Dresses, clothes, other representation equipments, mounts, valuable ornaments and jewels, parfumes and cosmetic materials, gulams and slaves, books, decoration materials and horologe.

Key Words: Literary text, Ottoman Society ,gift giving

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Haluk, vd., (2005), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Akkuş, Metin, (1994), **Nefi Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Arslan, Mehmet, (1999), **Türk Edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
-, (2004), **Antepli Aynî Divanı**, Kitabevi Yayınları İstanbul.
- Ayan, Hüseyin, (1973), **Şeyhoğlu Mustafa Hurşid-nâme (Hurşid ü Ferahşâd)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Aydın, M. Akif, (2003), "Mehir", DİA 28: s. 389, Ankara.
- Ayverdi, İlhan, (2005), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2. Cilt**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Bardakoğlu, Ali, (1998), "Hediye", DİA 17: s. 151-155, İstanbul.
- Dadaş, Cevdet, (2002), "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şairlere Verilen Caize ve İhsanlar", Türkler 11: s. 748-757, Ankara.
- Efe, Süheyla, BARLAS, Uğuroğlu, (1964), **Kütahya Düğün Âdetleri Üzerine Bir Araştırma Denemesi**, Yurttaş Yayınevi, İstanbul.
- Fuzulî, (2000), **Leylâ ve Mecnun, Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar**, Haz.: Muhammet Nur DOĞAN, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habib, (1306), **Hat ve Hattatan**, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul.
- Koşay, Hamit Zübeyir, (1944), **Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme**, Maarif Matbaası, Ankara.
- Mauss, Marcel, (1995), **Sosyoloji ve Antropoloji**, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin, (1982), "Türklerde Kalın ve Başlık", **II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildirileri, 4. Cilt**, Ankara.

- Örnek, Sedat Veyis, (1995), **Türk Halk Bilimi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pierce, Leslie P., (2002), **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğunda Hükümler ve Kadınlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Reindl-Kiel, Hedda, (2007), “Osmanlı’da Hediye (16.-17. Yüzyıl)”, **Hediye Kitabı**, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Hülya, (1999), “Topkapı Sarayı Müzesi Giyim Kuşam Koleksiyonu Saray Kıyafetleri”, *Osmanlı 11*: s. 515-539, Ankara.
- Türkdoğan, Orhan, (1976), “Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt**, Ankara.